

Dr. FÖLDES IVÁN
tanszékvezető egyetemi tanár /Pécs/

A mezőgazdasági jog kialakulása és fejlődése
Magyarországon 1951-1976. között

"Egy dolog átélni egy kort és más dolog visszaemlékezni rá. A kettő természetesen összefügg egymással, de korántsem ugyanaz. Amikor átéli az ember kora eseményeit, még nem tudja, hogy mivé fejlődnek. Később viszont, amikor visszaemlékezik rájuk, már egy megtett történeti pályán siklik vissza az emlékezet. Éppen emiatt is sokféle torzítása van a visszatekintésnek. De tételezzük fel, hogy lehetséges torzítás és beállítás nélküli visszatekintés."

Lehet, hogy többen ráismertek ezekre a mondatokra. Hiszen idézet volt ez, idézet Erdei Ferenc ama könyvének előszavából, annak bevezető soraiból, amelynek megírásába belekezdett, de korai és hirtelen bekövetkezett halála miatt azt befejezni már nem tudta; mintegy három ívet és az előszót írta meg; az általa részletesen kidolgozott terv alapján készítették el, fejezték be a válogatást életművéből, s az "Emberül élni" címmel - e cím is Őt idézi - jelent meg 1974-ben. Minthogy engem ért az a megtiszteltetés, hogy a mezőgazdasági jog - a földjog és a mezőgazdasági termelészövetkezeti jog - egyetemi oktatásának 25 éves fordulója alkalmából az első előadást tarthatom, úgy érzem, az első gondolatokkal, az első szavakkal Erdei Ferencet,

a tudóst, a kutatót, a szervezőt, annak mindenek felett emberi nagyságát kell idéznem, aki szorosán vett és művelt tudományága mellett, a mezőgazdasági jog kialakulásának, fejlődésének egyik élesztője, katalizátora és részese is volt, s akit magam mesteremnek vallok. Ugy vélem és érzem, ebből az alkalomból a mezőgazdasági jog egykori és mai művelőinek tisztelegniök kell Erdei Ferenc emléke előtt.

A mezőgazdasági jognak, a földjognak és a mezőgazdasági termelészövetkezeti jognak hazánkban történt kialakulását vizsgálva, a felszabadulás után létrejött gazdasági jog felszámolásához, az ezután kialakult helyzethez, a bekövetkezett változásokhoz kell visszanyulnunk. Az első írott forrást ezen a téren Szabó Imrének "Népi demokráciánk joga" címmel 1950. április 21-én tartott akadémiai ézékfoglalójában találjuk meg. Szabó Imre ebben az előadásában kritikusan elemezte a burzsoá jogrendszert, annak maradványait, részletesen kitért a gazdasági jog történeti kialakulására a Szovjetunióban és Magyarországon, majd előadása III. részében a népi demokratikus jogrendszer tagozódásának lehetőségeit vizsgálta. Ebben a körben vetette fel, hogy figyelemmel a mezőgazdaság előtt állott feladatokra - a Szovjetunió példája nyomán - helyes volna "az ingatlanjogot külön jogágként kiépíteni és egyelőre e jogág körében általában a mezőgazdasági jog minden szabályát egybefogni?" "A fejlődés jelenlegi szakaszán - mondotta - a bizonyos

fokig szélesesen mezőgazdasági jogként megfogott ingatlanjog alkalmasnak látszanék arra, hogy átmenetileg /kiemelés tőlem - F.I./ összefogja az ingatlanokra és általában a mezőgazdaságra vonatkozó joganyag nagy részét, mindaddig, amíg fejlődésünk további szakaszain ebből a társas gazdálkodásra vonatkozó szabályok csoportja kiválik. "Majd utalt arra, hogy a társas gazdálkodás kiszélesedése után ebben a jogágban csak a szűkebb értelemben vett ingatlanjog maradna meg.

Szabó Imre előadását követően 1951. július 5. és 7-én a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Állandó Bizottsága vitát rendezett a magyarországi gazdasági jog kérdéséről. Ez a vita is Szabó Imre akadémiai székfoglalójából indult ki, megállapítva, hogy ezzel kezdődött meg Magyarországon a gazdasági jog lebontásának vitája. Ennek során a vita előadója Szabó Imre előadásából az alábbi következtetéseket vonta le:

1. a gazdasági jog további külön tartása elválasztja népi demokráciánk gazdaságát és államát a polgároktól;
2. új jogként, hódító jogként lép fel;
3. nem felel meg az életviszonyok valóságos elkülönülésének;
4. a gazdasági jog létezése hátráltatja szocialista polgári és államigazgatási jogunk fejlődését.

Szabó Imre előadása és a gazdasági jogi vita között is jelentek meg erre vonatkozó publikációk, ezek között olyan vélemények, miszerint a mezőgazdasági jog létesítésére

irányuló javaslat nem fogadható el.

Végül az előadó megállapította, hogy a gazdasági jog különartása szocialista jogunk fejlődése szempontjából különösen a polgári jogra és a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos joganyagra nézve veszélyes, ez utóbbira nézve pedig megállapította, hogy az nagy fejlődés előtt áll és megoldása a gazdasági jog keretei között nem látszik lehetségesnek.

A vitában igen sok felszólalás hangzott el, amelyek különböző szempontból vizsgálták a gazdasági jog létével, illetőleg felszámolásával összefüggő kérdéseket. Felvetődött itt a jogrendszer tagozódásának a kérdése is, s megállapítva, hogy "a jogrendszer egy részének önálló jogágazati létjogosultságát a szabályozott társadalmi viszonyok egyneműsége adja meg és, hogy egy-egy jogágazatot közös alapelvek, feladatok és módszerek jellemeznek", a gazdasági jog fenntartását ez okból is elvetendőnek tartotta. A mai történeti visszatekintés szempontjából legjelentősebbek azok a felszólalások voltak, amelyek a gazdasági jog anyagának különböző jogágakban való elhelyezésére irányultak. Egyöntetű volt az az álláspont, hogy a mezőgazdasági jogot az állam- és jogtudományi karokon oktatni kell, önálló jogágazatként való elismerése nélkül. Az un. ingatlanjog vagy földjog tekintetében az álláspontok zömében pozitívak voltak, több vita volt a mezőgazdasági termelészövetkezeti jog, illetőleg a mezőgazdasági társas gazdálkodás jogáról,

bár a mezőgazdasági jog keretei között egyetemi oktatási diszciplinaként létjogosultságát elismerték. Megjegyzem, hogy már e vita során is felvetődött a szövetkezeti jog, illetőleg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a mezőgazdasági társasgazdálkodás jogának a kérdése. Ebben a tekintetben magam is a soron lévő politikai és gazdasági feladat megoldása, a társadalmi viszonyok egyneműsége alapján a földjognak és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésére és gazdálkodására vonatkozó joganyagnak mezőgazdasági jogként való együttes oktatása és ennek elismerése mellett foglaltam állást azzal, hogy az ipari szövetkezetekre vonatkozó joganyag a polgári jogban oktatható. Ezt az álláspontot a vitaülés lényegében magáévá is tette és az elkövetkező esztendőben ennek megfelelően folyt az oktatás.

A székfoglalót és a vitát követően 1951-ben jelent meg Világhy Miklós könyve "A gazdasági jog problémája" címmel. Szerző a könyv utolsó, VI. fejezetének 4. pontjában tárgyalja a gazdasági jog hagyatékát. Ebben a témakörben, annak ezuttal bennünket érdeklő részében a gazdasági jogba beillesztett szövetkezeti jog problematikájából kiindulva, megállapítja, hogy a szocializmus építése szempontjából a szövetkezetek különféle formái között nagy különbség van, amelyek közül "jelentőségében hatalmasan kiemelkedik egy forma: a szocialista mezőgazdasági termelő-

szövetkezet formája, amely a szocialista parasztság életformájává lesz. A mezőgazdaság kollektivizálásával kapcsolatban a szocialista társadalomban a társadalmi viszonyok olyan új csoportja jön létre, amellyel kapcsolatban a szocialista állam politikája sajátos célokat, feladatokat tűz maga elé, s amely az ezekre a viszonyokra vonatkozó jogalkotás egységes, sajátos alapelveiben is kifejezésre jutnak." Megállapítja továbbá, hogy az újfajta társadalmi viszonyok kialakulása nyomán a fejlődés útja hasonló lesz a szovjet jogrendszeréhez és létrejön a szocialista jog új éga: a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog.

Röviden kitért a földjog kérdésére is, s a föld állami tulajdonba kerülésének perspektívájában az állami föld használatának jogviszonyait magában foglaló földjognak, mint önálló jogágnak a kifejlődését - lényegében Szabó Imre előadásában foglalt végső következtetéssel azonos értelemben - válaszolja fel.

A gazdasági jog felezárolásával kapcsolatban elveti a valamennyi szövetkezetre vonatkozó jogszabályoknak egyetlen jogágazatban történő összefogását, mert ezt formális egységnek itéli. Megállapítván, hogy akkor legfeljebb a földjog és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog keretei lettek volna felállíthatók, javasolta a mezőgazdasági jognak, mint a kialakuló földjog és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog egységes diszciplinájának létrehozását, amelynek - mint átmeneti jogtudományi instrumentumnak - keretében

tanulmányozni, elemezni, kutatni és oktatni kell mindazokat a kérdéseket, amelyek a leendő földjog és mezőgazdasági termelőségvetkezeti jog anyagából megvannak, illetőleg ilyen joganyaggal fokozatosan telítődnek mindaddig, míg a társadalmi-gazdasági fejlődés folytán ezek a jogágak kialakulnak.

Akkor is feltettük, ma utólag is feltehetjük a kérdést: része lehetett-e a mezőgazdasági jog diszciplinája már akkor az új, szocialista jogrendszernek? A válasz határozott igen. Ismeretes, hogy Lenin a szovjetek harmadik összorosz tanácskozásán a következőket mondotta: "... tudjuk, milyen nehéz az út, amely a kapitalizmustól a szocializmusig vezet, de azt kell mondanunk, hogy Szovjet Köztársaságunk szocialista köztársaság, mert mi erre az útra léptünk, s e szavak nem maradnak pusztá szavak." Az államnak a joggal való összefüggése folytán az állam szocialista jellege meghatározza a jog szocialista jellegét. Visinszkij pedig már a jogra és természetesen a Szovjetunióra vonatkoztatva mondotta: "... a szocializmus gazdasági alapzata még csak kiépülőben volt akkor, amikor a jog már szocialista volt." Tehát a mezőgazdasági jog, amelynek tartalmát az új társadalmi viszonyok közepette a szocializmust építő népi demokrácia állama által alkotott jog adta, szocialista jog volt.

Ezzel összefüggésben felvethető az a kérdés is, vajon mikor vált önálló jogágazattá a földjog és a mezőgazdasági termelőségvetkezeti jog. Azt hiszem, a kérdés megválaszolá-

sának abból a szempontból, hogy az önálló jogággá válás időpontját, - hiszen időpontról itt aligha beszélhetünk - meghatározzuk, nincs jelentősége. Hiszen ma mindkét jogágnak a jogrendszerben elfoglalt helyét általában elismerik. Viszont egyébként elég nehéz választ adni, hiszen ezeknek a jogágaknak a kialakulása hosszabb és nem is mindig egyenesvonalu politikai-társadalmi-gazdasági fejlődésnek az eredménye. Az irodalmat vizsgálva, 1953 októberében találunk olyan jogelméleti publikációt, amely ezzel a kérdéssel foglalkozik és lényegében arra a következtetésre jut, hogy ebben az időpontban a földjog, mint önálló jogág, már kialakultnak tekinthető, míg a mezőgazdasági termelészövetkezetekre, a társasgazdálkodásra vonatkozó joganyag tekintetében - bár nem annyira határozottan - hasonló álláspontot foglal el. Ugy vélem, hogy abban az időszakban, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése befejeződött, mindenképpen megállapítható a földjognak és a mezőgazdasági termelészövetkezeti jognak mint önálló jogágaknak a magyar szocialista jogrendszerbe való beilleszkedése.

Bár az oktatásról Veres József kollegám külön előadásban számol be, mégis engedtessek meg nekem, hogy egészen kivételesen a résztvevő, a közreműködő szubjektivitásával néhány megjegyzést tegyek az oktatás megindulásáról. 25 esztendő megszépítő messzeségében, annak az időszaknak lázasan

alkotni vágyó romanticizmusára visszagondolva, bizony nagyon sok objektív nehézséggel találtuk magunkat szemben, hiszen egy addig hazánkban soha elő nem adott olyan jogi diszciplína alapjait kellett lerakni, amelynek politikai és gazdasági bázisa menetközben alakult ki. Az elméleti alapok megteremtéséhez akkor még igen szűkre szabottan álltak rendelkezésre a szovjet földjog és kolhozjog lefordított anyagai, így elsősorban újabb anyagok beszerzésére törekedhettünk, - ezekből néhány publikáció is napvilágot látott, - továbbá arra, hogy a meglévő kodifikált jogszabályi anyagot rendszerezzük, annak társadalmi-politikai-gazdasági indítékait feltárjuk, a szövetkezeti elmélet polgári és szocialista tételeit, elveit, azok mikénti érvényesülését, alkalmazási lehetőségeit előadjuk és leírjuk. Az első egyetemi jegyzet mintegy 200 oldal terjedelemben részben még 1951-ben, egészében pedig a tanév második felében elkészült és a hallgatók rendelkezésére állt.

Ha már most azután a mezőgazdasági jog fejlődését kísérlem megvizsgálni, meglehetősen nehéz helyzetben vagyok. Hiszen ez a 25 év, különösen annak első harmada eseményekben, fordulatokban olyan gazdag volt, hogy annak csupán a mezőgazdasági jogban fellelhető vetülete is csak főbb vonásaiban választható fel.

A mezőgazdasági termelés és gazdálkodás jogi szabályozása, a jogtudomány fejlődése általában tükrözi azt a fejlődést, amelyet mezőgazdaságunk - az egész népgazdaság

szocialista építése keretében - megvalósított. A jog - jogszabályok és jogtudomány - a gazdasági alap felépítményeként ezen a téren megfelelően szolgálta a mezőgazdasági termelés fejlesztésének, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, a nagyüzemi gazdálkodás megszilárdításának ügyét. A jogi felépítmény visszahatott a gazdasági alapra, s nem egyszer a politika, a gazdaságpolitika "szócsöveként" az irányító szervek éppen a jogi szabályozás, a jogpropaganda, a jogtudomány megnyilvánulásai révén tehettek kezdeményező lépést a gazdaság fejlesztésére, némely esetben pedig jelentőségük meghaladta a mezőgazdaság körét és az egész ország fejlődésének, szocialista építésének mérföldkövévé lett.

Ebből a megfontolásból kiindulva úgy tűnik, hogy a mezőgazdaság - a termelést és a szocialista átszervezést is beleértve - és a mezőgazdasági jog annyira párhuzamosan haladt, hogy fejlődésük időbelileg is ugyanazokra a szakaszokra osztható. Ez azonban éppen az imént említett okból mégsem egészen így történt, mert néhány esetben a gazdasági életben itt-ott felvillant haladó, kezdeményező lépést éppen a jog segítségével lehetett kitereljesíteni, beteljesíteni, máskor - bár ez csak igen rövid időszakokra vonatkozhat - a visszahuzó erő kialakulását a jog segítségével lehetett megátolni.

Ha már a politika, a gazdaság, a jog összefüggéseiről esik szó, - ennek sokirányú egyéb vonatkozását ezuttal mellőzve - röviden kitérnék arra a kérdésre, vajon annak az általánosan elfogadott tételnek a keretében, miszerint a tudo-

mány termelő erővé válik, a mezőgazdasági jog betöltött, betölt-e ilyen hivatást. Már Marx leírta azt, hogy az együttműködés meghatározott módja - termelőerő. Ha az előbbieken elmondottakat valóságosnak fogadhatjuk el, már pedig ezek tények, akkor úgy vélem, a mezőgazdasági jog, természetesen más társadalomtudományokkal, elsősorban az agrárgazdaságtannal együttműködve, - nem szólva itt a természettudományokról -, szolgálati szerepének betöltésén túlmenően, közrehatott mind az un. kettős feladat, a mezőgazdasági termelés fellendítése és a szocialista átszervezés feladatainak megoldásában, mind pedig a későbbi időszakban pl. a termelőszövetkezetek önálló vállalati gazdálkodásának vagy a társulások létrehozásának elősegítésében. Ez összefügg azzal, hogy mind jobban felismerjük a természettudomány és a társadalomtudomány különböző ágazatai között fokozódó, állandó és mind szorosabbá váló összefüggést, azt, hogy egyik a másikat támogatja, érvényesülését kölcsönösen előmozdítani képesek, illetőleg enélkül megfelelő határfokkal nem is érvényesülhetnek. A társadalomtudományoknak, a jognak jelentős szerepe van abban, hogy megteremtse a feltételeket más, a termelőerőkre még közvetlenebbül ható tudományágak érvényesüléséhez.

Az eltelt negyedszázadot - beleértve tulajdonképpen a felszabadulástól számitott és ide sorolható időszakot is, - Erdei Ferenc meghatározása nyomán, sajátos történeti folyamatnak tekinthetjük, amely a szocialista mezőgazdaság létrehozásától annak teljes kibontakozásához vezet. Az első szakaszban,

amely a szocialista átszervezés befejeződéséig terjed, a mezőgazdaság szocialista átszervezése politikai és gazdaságpolitikai programként került kitűzésre. A feladat megoldása elméleti alapon, meghatározott nézetek és elvek alapján indult meg, amelyek a megvalósulás során módosuláson mentek keresztül és az első időszakban elmaradtak a várt eredmények.

A második szakaszban, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése utáni időszak programjában a nagygazdaságok megszilárdítása, üzemi fejlesztése és gazdasági fellendítése szerepelt, most már a szocialista nagyüzemi gazdálkodást jellemző üzemen belüli és üzemen kívüli, üzemek közötti feladatok kijelölésével. Ezeket a feladatokat is csak részben sikerült megvalósítani.

Ezután következett el - az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével - a harmadik szakasz, amelynek új közgazdasági környezetében, az egyidejűleg hatályba lépett új jogi szabályozás keretei között meggyorsult az anyagi-műszaki fejlesztés üteme, az önálló vállalati gazdálkodás növelte a nagyüzemek felelősségét, fokozódott a koncentráció és a specializáció, fellendült az üzemek közötti kooperáció, a horizontális és vertikális integráció, kialakulóban van az élelmiszergazdaság.

Amint erre már utaltam, a mezőgazdasági jog fejlődése nem illeszkedik bele szorosan a politikai-gazdasági fejlődés időbeli kereteibe, mégis úgy vélem, az utóbbit kell meghatározónak és elhatárolónak tekinteni a jog, a kodifikáció és a

jogtudomány fejlődése szemszögéből is.

Korábban említést tettem arról, hogy a mezőgazdasági jog körében vannak olyan jogszabályok, amelyeknek az egész ország fejlődése, az egész szocialista építés szempontjából kiemelkedő jelentősége van. Ilyennek kell tekintenünk minde- nekelőtt a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmí- ves nép földhözjuttatásáról szóló, az 1945. VI. tv-be fog- lalt 600/1945. M.E. sz. rendeletet. A törvény bevezető első szakasza célként tüzi ki, hogy "... a nagybirtokrendszer meg- szüntetésével valóra váltsa a magyar földmives nép évszázados álmát és birtokába adja ősi jussát, a földet. A feudális nagy- birtokrendszer megszüntetése - hangzik a továbbiakban - biz- tosítja az ország demokratikus átalakulását és jövő fejlődé- sét, a földesuri birtokok parasztkézre adása megnyitja a po- litikai, társadalmi, gazdasági és szellemi felemelkedés útját az évszázadok óta elnyomott magyar parasztság előtt. A föld- reform végrehajtása életbevágó nemzeti érdek és gazdasági szükségesség..."

Azt hiszem, a polgári forradalom feladatát elvégző ez a törvény végülis nemcsak a szocialista földjognak, hanem szocialista társadalmunk létrejövetelének is megalapozó tör- vénye, mely a földosztással a parasztság, a mezőgazdasági életviszonyok új formájának kialakulását tette lehetővé, egy- ben az új társadalom megteremtésének jelképévé vált.

Amíg a fordulat évéig, a proletárdiktatura megvalósulá- sáig a földbirtokpolitika feladata az 1945. évi földosztás

vivmányainak megszilárdítása volt, addig ettől az időponttól kezdődően alapvető követelménnyé vált, hogy a földbirtokpolitika a mezőgazdaság szocialista átszervezését, a termelőségmozgalmat fellendülését mozdítsa elő. Ezt a célt elsősorban földjogi jellegű jogszabályokkal lehetett megközelíteni, amelyek egyidejűleg egyfelől a kapitalizálódás ujratermelését gátolták, másfelől az első kollektív gazdaságok megalkakulását segítették elő.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése a Szovjetunió történeti példája és a hazai fejlődés ellentmondásainak felismerése alapján vette kezdetét. Kiemelkedő problémát jelentett, hogy - a Szovjetuniótól eltérően - a mezőgazdaság szocialista átszervezés nálunk /és a többi népi demokráciában/ nem a föld nacionalizálása, hanem a föld magántulajdona alapján ment végbe.

A termelőségmozgalmat alapvető jogszabálya a 14000/1948. Korm. sz. rendelet volt, amely a földművelésmozgalmat az I., II. és III. csoportjainak, mint a termelési jellegű mozgalmat formák három fokozatának szabályozásával, továbbá részükre kötelező működési szabályzatok kiadásával a termelőségmozgalmat csoportok szervezeti, gazdálkodási és jogi kereteit először határozta meg. Ezt azonban ismét a nagyüzemi gazdálkodás földbirtokpolitikai alapjának megteremtését célzó, a részleges, majd az általános tagosítást szabályozó jogszabályok követték. Ezért sem tekinthető véletlennek, hogy Szabó Imre akadémiai székfoglalójában éppenugy, mint ezt

követően a gazdasági jogi vitában az un. ingatlanjognak, a földjognak a különválasztása öltött határozottabb, alig is vitatott formát, szemben a mezőgazdasági termelőszövetkezeti joggal, amelynek életviszonyai akkor voltak kialakulóban és szélesebb körben alig is ismerték. A termelőszövetkezeti mozgalom a parasztság különböző rétegei irányában az ismert lenini hármasszó alkalmazásával indult meg, a termelőszövetkezetek szervezésében és működésében pedig a lenini szövetkezeti tervben meghatározott elvek érvényesítését tűzték ki célul. Ismeretes, hogy az alapelvek nem érvényesültek elvi következetességgel, azok alkalmazásában torzulások mutatkoztak.

A termelőszövetkezeti mozgalom előbb lassan, majd mind nagyobb lendületet véve fejlődésnek indult, előtérbe került a legfejlettebb, III. típusu termelőszövetkezeti csoport, majd a jogi személyiséggel rendelkező önálló, illetőleg a mezőgazdasági termelőszövetkezet. Ez utóbbiak részére a továbbfejlesztett, de változatlanul valamennyi termelőszövetkezetre nézve kötelező mintaalapszabály került a korábbi működési szabályzat helyébe. A mintaalapszabály vált a termelőszövetkezetek alapvető, quasi jogszabályává, amennyiben belső szervezetüket, működésüket, gazdálkodásuk rendjét csaknem kizárólagosan szabályozta.

E rövid előadás keretében természetesen nem vállalkozhatom arra, hogy a termelőszövetkezeti mozgalomnak az 1950-es évek első kétharmadában megtett rögös, egyenetlen útját, az

ezzel szoros kapcsolatban álló jogfejlődés alakulását akár csak vázlatosan is jellemezzem. A mozgalom kétizben, 1953-ban és 1956-ban nagymértékben visszaesett. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy egyfelől a jogi szabályozás zömében helyes tendenciájú volt, legfeljebb azok végrehajtásában voltak viszszaesságok, hiányosságok észlelhetők; másfelől a mezőgazdasági jog tudományos művelése izmosodott, szélesebb körben ismertük meg a többi népi demokrácia, s elsősorban a Szovjetunió földjogát és kolhozjogát, az ismeretek bővülése nemcsak kvantitatív eredményeket, az önálló publikációk gyarapodását hozta magával, hanem azok színvonala is emelkedett.

Egyetlen fontos kérdésre mégis ki kell térnem, amelynek a kezdeti fejlődéstől kezdődően és a későbbiekben is igen nagy szerepe, jelentősége volt és van: a termelőszövetkezetek állami irányítására, ezzel összefüggően az állami irányítás és a szövetkezeti demokrácia, illetőleg az állam és a termelőszövetkezet viszonyára.

A kérdés lényegét érintve csupán, utalnom kell arra, amit a lenini elvek torzulásáról említettem. Ezek és egyéb okok is közrejátszottak abban, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom első 8 évében általában az un. adminisztratív jellegű irányítás érvényesült. Ez különösen a mezőgazdasági szakigazgatási szervek adminisztratív módszereiben, ennek során a tervezésben, továbbá a begyűjtés révén nyilvánult meg. Az adminisztratív jellegű irányítást lehetett ugyan azzal is magyarázni, hogy a parasztság számára új életforma, a nagyüzemi

gazdálkodás az állami irányítás erőteljesebb végrehajtását tette szükségessé, azonban ennek az időszaknak negatív, a későbbi időszaknak pedig - mikor az adminisztratív jellegű irányítás legalábbis visszaszorult, majd megszűnt - pozitív eredményei azt bizonyítják, hogy az adminisztratív módszerek olyan alkalmazása, amilyenre abban az időszakban sor került, téves és helytelen volt. Megjegyzem, hogy eközben az 1953. évben történtek intézkedések a termelészövetkezeti demokrácia kiszélesítésére és az állami irányítás adminisztratív módszereinek visszaszorítására, ezek azonban - bár átmenetileg hasznosnak látszottak - egész hatásukban a mezőgazdaság spontán és automatikus fejlődése káros elméletének gyakorlati előtérbe nyomulásához, a termelészövetkezeti mozgalom megtorpanásához, sőt visszaeséséhez vezettek. Utóbb ezt a tendenciát felszámolták és - különösen a begyűjtés, az egyes termelési kötelezettségek felszámolásáig - az adminisztratív módszerek ismét alkalmazásra kerültek.

Az ellenforradalom után a párt agrárpolitikai téziseinek 1957 tavaszán történt kibocsátása nyomán alapvető változás következett be a mezőgazdasági termelésnek és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének politikájában. Az agrárpolitikai tézisek elemezték és bírálták a korábbi agrárpolitikát és meghatározták a továbbfejlesztés irányelveit. Ugyancsak az 1957. év első negyedében magas szintű jogszabályi intézkedések történtek a földbirtokpolitikai intézkedések végrehajtásában korábban elkövetett törvénysértések lehető reparálására, to-

vábbá az un. földbirtokmaximum megállapítására. Érdemes még megemlíteni azt, hogy egy, az 1958. év elején megjelent kormányrendelet oldotta fel először a mintaalapszabály merevségét, meghatározva a termelőszövetkezetek működésének alapvető szabályait azzal, hogy ennek megfelelően a mintaalapszabály egyes rendelkezéseit a termelőszövetkezetek kiegészíthetik, illetőleg módosíthatják.

Az agrárpolitikai tézisek alapján indult meg a munka a termelőszövetkezetek működése és gazdálkodása átfogó szabályainak kidolgozására. Először valamennyi szövetkezeti ágazat szabályozását tervezték, munka közben azonban kitűnt, hogy az ilyen módon kitűzött feladat megoldására, mindhárom szövetkezeti ágazatra vonatkozó, viszonylag részletes keretszabályok egységes kialakítására nincs lehetőség. Ezután a munka a mezőgazdasági termelőszövetkezet és a termelőszövetkezeti csoport jogi szabályozására korlátozódott és az az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendeletként került kiadásra. Ez a törvényerejű rendelet szabályozta első ízben kódexszerűen a termelőszövetkezeti életviszonyokat. A szabályozás azért öltött törvényerejű rendeletben jogi formát, mert azt eredetileg csupán a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezéséig terjedő időszakra szánták. Megjegyzem, hogy ez a jogszabály nemcsak Magyarországon volt az első ilyen jellegű jogszabály, hanem a termelőszövetkezetek szabályozásában a többi szocialista országokat is megelőzte. Ezt követően került kiadásra hasonló jogszabály a Német Demokratikus Köztársaságban és

Csehszlovákiában. Tartalmára természetesen nem lehet kitérni, csupán három megjegyzést kívánok tenni. 1. Ez a jogszabály végleg megszüntette a mintaalapszabály intézményét, annak minden merevségével együtt és miniszteri rendelettel csupán alapszabálymintát tettek közzé, amelynek semmiféle kötelező ereje nem volt, csupán segítséget kívánt nyújtani az egyes termelőszövetkezeteknek ahhoz, hogy adottságaiknak megfelelően készítsék el saját alapszabályukat. 2. Ebben a törvényerejű rendeletben nincs szó a termelőszövetkezetek állami irányításáról, hanem - bizonyos belső okok miatt - azok felügyeletéről. Az erre vonatkozó szakasz azonban tartalmilag az állami irányítást határozta meg. 3. Ugyancsak ez a törvényerejű rendelet hozta létre a tagsági viták eldöntésére a termelőszövetkezeti döntőbizottságot, amely szabályozást azonban annak végrehajtása előtt az 1960. évi 8. sz. törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezte, s azt utóbb - ha nem is változatlan szervezeti és hatásköri szabályokkal - az 1971. évi III. törvény állította vissza.

Az 1959. évi 7. sz. tvr. előkészítésével időbelileg lényegében összeesett a Polgári Törvénykönyv kodifikációja előkészítésének végső szakasza. A Ptk. III. címében a jogi személyek között rendelkezik a szövetkezetéről, mint jogi személyről általában, meghatározva a szövetkezet megalakulásával, egyesülésével és megszűnésével kapcsolatos néhány alapvető szabályt, a szövetkezet főbb szerveit és azok hatáskörét, a szövetkezetnek harmadik személyekkel szembeni felelősségét, valamint ke-

retszabályozást ad a szövetkezeti szövetségekről. Egyebekben utal a különböző szövetkezeti ágazatok külön történő szabályozására, a szövetséggel kapcsolatban kimondva, hogy "jogszabály a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tekintetében eltérően rendelkezhet".

A mezőgazdasági jog tudományának előrehaladását, fejlődését jelzi, hogy 1958. és 1961. között benyújtották és megvédték az első kandidátusi értekezéseket az akkor és ma is aktuális témákról, így a föld tulajdonjogának, a háztáji gazdaságoknak, valamint a termelőszövetkezetek állami irányításának témakörében. Azóta a kandidátusi értekezések egész sora, sőt két doktori disszertáció is megvédésre került. Ezek mellett igen sok tudományos cikk jelent meg Magyarországon és külföldön egyaránt a szakfolyóiratokban, monográfiák kerültek kiadásra, majd először 1967 előtt, majd 1967 után a tudományegyetemi oktatók megbízott kollektívája megírta a mezőgazdasági jog egyetemi tankönyvét, melynek mindkét kiadásában külön került feldolgozásra a földjog és külön a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. A földjog tankönyvének III. átdolgozott kiadása is megjelent.

Az előbbieken jelzett három időszak közül a másodikban, tehát a mezőgazdaság szocialista átszervezése utáni időszakban magasabb szintű jogszabállyal a mezőgazdasági jog körébe tartozó társadalmi viszonyokat nem szabályozták, s bár előkészületben volt újabb termelőszövetkezeti jogi törvény, ezt végül is nem bocsátották ki, hanem továbbra is az 1959. évi 7. számú

törvényerejű rendelet maradt hatályban, a termelőszövetkezetek működésében és gazdálkodásában a szervezeti és gazdasági szilárdulás folytán bekövetkezett változások miatt szükségessé vált szabályozást kormány szintű vagy miniszteri szintű rendeletek szabályozták.

A gazdaságirányítás reformjának előkészítésével párhuzamosan indult meg az újabb kodifikációs munka, amelynek eredményeként fogadta el az országgyűlés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvényt, valamint a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvényt. A gazdaságirányítási reformnak és a most említett jogszabályoknak párhuzamos előkészítése és ugyanazon a napon 1968. január 1-én történt hatálybalépése feltétlenül gyümölcsöző hatású volt ezekre a jogszabályokra nézve is, hiszen ilyen körülmények között ezek a törvények hiven tükrözhettek a gazdaságirányítási reform törekvéseit, tendenciáit, illetőleg az erre vonatkozó vagy ezzel összefüggő párt - és állami határozatokban foglaltakat. Ezek a ma is hatályban lévő törvények valóban sok újat, haladót tartalmaznak, a termelőszövetkezetek belső szervezetét, gazdálkodását, a népgazdaságban betöltött szerepét nagymértékben fejlesztették és e törvények adta jogi keretek megfelelő lehetőséget nyújtottak és részben ma is nyújtanak ahhoz, hogy a mezőgazdaság fejlődése, a termelőszövetkezetek gazdálkodása és működése megfelelően illeszkedjék bele társadalmunknak és népgazdaságunknak a fejlett szocialista társadalom megvalósítására irányuló programjába. Az egész szövetkezeti elmélet, ezen belül a mezőgazdasági jog

sok fontos kérdésének tisztázásához járult hozzá a Társadalmi Szemle 1968. évfolyamának számaiban publikált vita, amelynek bevezető és záró, összesítő tanulmányát ugyancsak Erdei Ferenc írta, s amely vitában hazai és más szocialista országbeli elméleti és gyakorlati szakemberek széles témakörben fejtegették ki véleményüket.

Itt emliteném, hogy a párt Központi Bizottsága Szövetkezeti politikai Munkaközösségének előterjesztése alapján a Politikai Bizottság irányelveket hagyott jóvá a szövetkezeti mozgalom fejlesztésére. Az irányelvek meghatározták a szövetkezetek szerepét gazdaságunkban, a szövetkezetek helyzete alapján megállapították a mozgalom fejlődésének sajátosságait és fejlesztésének irányát. Lényegében ennek alapján dolgozták ki és bocsátották ki a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. törvényt, az ún. egységes szövetkezeti törvényt.

Ha már a most említett törvényeknek legfontosabb rendelkezéseit vizsgáljuk, akkor mindenek előtt az önálló vállalati gazdálkodást, - amelynek feltételeit is meg kellett teremteni - az önálló elszámolás és az öngazgatás elvének fejlesztését, a tevékenységi kör jelentős bővülését, a garantált havonkénti pénzbeli munkadíjazás bevezetését, az állami vállalatok és a szövetkezetek gazdasági és jogi kapcsolataiban az egyenjogúság elvének érvényre juttatását kell kiemelnem.

Ezeken túlmenően külön is szólnom kell néhány fontos rendelkezésről. Az egyenjogúság elvével függ össze a szövetkezeti tulajdon helyzete. Mint ismeretes, korábban a szövetke-

zeti tulajdont a társadalmi tulajdonon belül másodlagos jelentőségűnek tartották. Ezt úgy is kifejezésre juttatták, hogy az állami társadalmi tulajdon következetesen szocialista tulajdoni forma, míg a szövetkezeti társadalmi tulajdon nem következetesen szocialista tulajdoni forma. Már a gazdaságirányítási reform előkészítése, majd bevezetése során több ízben deklarálták ennek a korábbi álláspontnak a felszámolását, hogy azután az 1971. évi III. törvény 34. §-ának /3/ bekezdése kodifikáltan is rögzítse: "a szövetkezeti tulajdon a társadalmi tulajdon más formáival egyenrangú és azonos védelemben részesül". Ez azt a dialektikus folyamatot eredményezte, hogy a két társadalmi tulajdoni forma kölcsönösen közeledik egymáshoz, némely jellegzetességüket kölcsönösen átveszi a másik társadalmi tulajdoni szektor anélkül, hogy egyik a másikba beolvadna. Ugy vélem, erre az új jogszabályok megalkotásánál is feltétlenül ügyelni kell.

Az 1967. évi III. törvény megteremtette a lehetőséget arra, hogy a korábban már az ipari és a fogyasztási szövetkezeteknél működött érdekképviselői szerveket, a szövetségek hálózatát a termelőszövetkezetek is létrehozzák. Ugyanez a törvény a korábbi átmeneti és részletszabályozás, illetőleg ezek gyakorlati alkalmazásából nyert tapasztalatok figyelembevételével szabályozta a társulások három jogi formáját, egy jogi személyiség nélküli és két jogi személyiséggel rendelkező társulás szervezeti-jogi formáját. Megjegyzem - bár nem tartozik szorosan az én mostani témakörömbe -, hogy a társulásoknak a mezőgazdaság, különösen pedig a kialakulóban lévő

élelmiszergazdaság fejlesztése szempontjából kiemelkedő jelentősége van. Erre egyébként a Párt XI. Kongresszusának határozata és programja is nyomatékosan rámutat, ezért a soron lévő új kodifikációs munka mielőbbi eredményes befejezésére nagy szükség volna.

Utoljára emlitem, bár kiemelkedő fontossága van annak, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításában minden korábbi adminisztratív vagy adminisztratív jellegű eszközt, módszert felszámolva, bevezetésre került az a rendszer, mely szerint a termelőszövetkezetek gazdálkodásának állami irányítása csak közvetetten, közgazdasági jelleggel, a gazdasági szabályozók, ösztönzők rendszerének hatékony és differenciált kiépítésével történjék. Az állami irányítás hatékonyabbá tétele nem sérti, nem sértheti a szövetkezeti autonómiát, - viszont amilyen mértékben szilárdul az önkormányzat, olyan mértékben kell a termelőszövetkezetek működése és gazdálkodása felett a törvényességi felügyeletet is erősíteni. Ez semmiféle kolíziót nem hoz létre, azonban a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójából fakadó követelmény.

A szövetkezetekről szóló 1971. évi III. törvény szabályai tulajdonképpen valamennyi szövetkezeti ágazatra vonatkoznak, hiszen olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek valamennyi szövetkezetekre nézve alkalmazhatók. Ennek a törvénynek különös jelentősége van az ipari és a fogyasztási szövetkezetekre nézve, amelyeknek korábban magasszintű jogi szabályozása nem volt, e törvény alapján pedig ez a szabályozás egy-egy törvényerejű rendeletben megtörtént. Miután azonban az 1971. évi III. törvénynek

némely rendelkezése ellentétben állt a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvénnyel, ez utóbbit az ellentétek feloldása érdekében egy törvényerejű rendelettel több vonatkozásban módosítani kellett. Az 1971. évi III. törvény részleteit még vázlatosan sem kívánom áttekinteni, csupán két dologra hívom fel a figyelmet: szerencsésnek tartom, hogy e törvény 2-11. §-a lényegében szövetkezeti alapelveteket kodifikál; a szövetkezeti tulajdonra vonatkozó, már említett rendelkezésen túlmenően, különösen fontosnak tartom, hogy - az 1967. évi III. törvény ama /szerény véleményem szerint szerencsétlen/ rendelkezését módosítva, mely a tagsági viták eldöntését az un. vezetőségi bizottságra bízta - e feladat elvégzésére létrehozta a közgyűlés által választott és kizárólag annak felelős szövetkezeti döntőbizottságot, bírói jogorvoslatot is biztosítva.

Az 1967. évi IV. törvényt földjogi törvénynek is szokták nevezni. Bár sajnos nem az, mégis néhány nagyon fontos rendelkezést tartalmaz. Ismét csak utalásszerűen emelem ki azt, hogy biztosította a termelőszövetkezeti földhasználat stabilitását, elismerte és részletesen szabályozta a föld szövetkezeti tulajdonát. S ha ennek a mezőgazdasági termelés szempontjából csekélyebb is a jelentősége, külön is említésre méltónak ítélem a személyi földtulajdonra vonatkozó szabályozást, amelynek továbbfejlesztésére a XI. Pártkongresszus adott iránymutatást.

"S - még - jutott eszembe számtalan /szebbnél-szebb gondolat,/ míg állni látszék ... - az idő szaladt."

Negyedszázad még nem történelmi távlat. Mégis, csupán a mezőgazdasági jog aspektusából vizsgálva, végigragaszolva az elmúlt 25 esztendő néhány fontosabbnak ítélt eseményét, ezt a negyedszázadot történelmi jelentőségűnek ítéelhetjük, hiszen - a felszabadulástól eltelt időszakot is számításba véve - nemcsak a kapitalizmus felszámolása történt meg a magyar mezőgazdaságban, hanem egyidejűleg a feudális maradványokat is ki kellett söpörni.

Ami azonban ennél lényegesebb: a régi helyébe újat kellett teremteni, nem kevés és nem könnyű harci feltételek közepe ki kellett építeni a kizsákmányolástól mentes, szocialista nagyüzemi gazdálkodáson alapuló mezőgazdaságot, s ezt a munkát a most már kialakult földjognak és mezőgazdasági termelőszövetkezeti jognak hatékony közreműködésével, a fejlett szocialista társadalom követelményeinek megfelelő élelmiszergazdasággá kell formálni és szilárdítani.

Ha pedig ebben a jognak, a mezőgazdasági jognak is volt, van szerepe, akkor - bár az út rögös volt - magasztos, nemes hivatást töltött be és kell még a jövőben betöltenie.